

BERÄTTELSEN OM OPERATION GARBO

Bo Hugemark

JUNI 2009

INNEHÅLL

Berättelsen om <i>Operation Garbo</i>	3
<i>Vilka vi var</i>	3
<i>Varför vi skrev</i>	3
<i>Tidsläget och debattklimatet</i>	4
Återblick Kalla kriget	5
<i>Sovjetunionen – koloss på ekonomiska lerfötter och militära larvfötter</i>	5
<i>Kärnvapenkapprustningen</i>	6
<i>Krigsrisker i Europa?</i>	8
<i>”Stjärnornas krig”</i>	10
<i>Socialismen bortom all hjälp</i>	10
<i>Sammanbrottet</i>	12
<i>Sovjets krigsstrategi</i>	13
<i>Kunde Sverige stå utanför?</i>	14
Det svenska försvaret	16
<i>Strategin</i>	16
<i>Idiotisering av försvarsdebatten</i>	17
<i>Enkelspårig och stelbent försvarsplanering</i>	18
<i>Försvaret på svältkur</i>	20
<i>Operation Garbo i genomlysning</i>	23
<i>Budskap</i>	23
<i>Litterära förebilder</i>	24
<i>Upplägget i Operation Garbo</i>	25
<i>Varför anonymitet?</i>	27
<i>Hur vi gick till verket</i>	29
<i>Varför det blev Garbo II och III?</i>	30
<i>Verkliga modeller?</i>	31
<i>Mottagandet</i>	32
<i>Aktuell i dag?</i>	33

Copyright © Bo Hugemark och Timbro 2009

ISBN 978-91-7566-720-1

info@timbro.se

www.timbro.se

BERÄTTELSEN OM OPERATION GARBO

Vilka vi var

Ett sovjetiskt angrepp på Sverige år 1992 – det är intrigen i den säkerhetspolitiska thriller vi 1987 beslutade skriva. Vi som i romanform skildrade detta angrepp var: redaktör Lars Christiansson, säkerhetspolitisk reporter i *Svenska Dagbladet*; docent Ingemar Dörfer, forskningschef vid FOA, Försvarets forskningsanstalt, (numera FOI, Totalförsvarets forskningsinstitut) och internationellt känd säkerhetspolitisk och strategisk expert samt överste Bo Hugemark, chef för Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan, aktiv försvarsdebattör och mediekommentator. Initiativet var Christianssons. Inledningsvis deltog ytterligare en person, som av personliga skäl tidigt utträdde ur författargruppen. Under arbetets gång beställdes några kapitel av överstelöjtnant Stellan Bojerud, forskare vid Militärhistoriska avdelningen, och hans medverkan växte under arbetet med del II och III. Ingemar Dörfer avled tragiskt den 22 februari 2009, mitt under processen med denna nyutgåva.

Varför vi skrev

Skälet till att vi beslutade oss för att skriva *Operation Garbo* var enkelt: det var tvingande nödvändigt att få till stånd en verklig debatt om Sveriges säkerhet och försvar. År 1981 hade allmänheten genom U137:s grundstötning i Karlskronas marina basområde blivit varse att de rapporter om ubåtskränkningar som tid efter annan kommit från försvaret inte var hjärnspöken eller påhitt för att få mer pengar till marinen. Därefter följde flera år av ubåtsintrång och resultatlös ubåtsjakt. De folkliga reaktionerna varierade mellan oro – står kriget för dörren? – och skepticism; det är periskopnoja, ingen har anledning att kränka svenskt territorium. Men någon reell debatt om kränkningarnas bakgrund och syfte blev det inte ens när det i slutrapporten efter Hårsfjärdsjakterna sades att intrången ingick som inslag i en förberedande operativ angreppsplanering. Förvisso utlöste denna rapport, och den samtidigt pågående spionverksamheten av TIR-bilar och polska tavelförsäljare, många skyddsåtgärder inom försvaret. Men att sätta in den sovjetiska verksamheten i ett säkerhetspolitiskt och strategiskt sammanhang stötte på ett tabu: neutralitetspolitiken. Det fick bland andra Carl Bildt och Gunnar Heckscher erfara när de av ubåtskränkningarna drog slutsatserna att Sovjetunionen i händelse av krig inte hade för avsikt att respektera Sveriges neutralitet. För detta angreps de båda av regeringens talesman för bristande neutralitetsvilja.

Tidsläget och debattklimatet

1980-talet var en schizofren tid vad gällde säkerhet och försvar. Man såg att Sovjetunionen började drabbas av inre ekonomiska problem och uppvisa sönderfallstendenser. Det blev alltmer tydligt att imperiets dagar var räknade, men få trodde att sammanbrottet skulle kunna ske på ett fredligt sätt. Det fanns nämligen också tecken på att en pressad regim skulle kunna använda sin enda styrka, den militära, för att bromsa utvecklingen. Det hade skett förr: i Östtyskland 1953; i Ungern 1956; i Tjeckoslovakien 1958 och i Polen 1981 (i sistnämnda fall i form av ett hot som inte behövde sättas i verket genom att Jaruzelski gjorde en statskupp). Skulle detta kunna ske igen och nu utanför Warszawapaktsfären? Den sovjetiska underjordiska aktiviteten mot Sverige (inklusive den under havsytan) gjorde att detta inte kunde uteslutas.

Vi som arbetade med säkerhets- och försvarspolitiska frågor insåg att det var hög tid att diskutera flera frågor:

- 1) neutralitetsdogmen som gjorde all debatt verklighetsfrämmande
- 2) vår alltför låga beredskap mot överraskande angrepp
- 3) konsekvenserna av en långvarig svältkur för det militära försvaret, som givit en krigsmakt i obalans och med många katastrofala brister.

Dessutom fann vi det angeläget att försöka förklara hur olika stridskrafter avsågs samspela i händelse av krig. Här fanns kunskapsbrister inte bara hos den breda allmänheten utan till och med i den militära organisationen och bland politiker, något som visade sig i den torftiga försvarsdebatten.

Vi kom fram till att bästa sättet att nå ut med våra budskap och våra fakta var en thriller om ett sovjetiskt angrepp mot Sverige. *Operation Garbo* tog form.

För att till fullo förstå vilka problemen var får man titta tillbaka på utvecklingen från andra världskrigets slut.

ÅTERBLICK PÅ KALLA KRIGET

Sovjetunionen – koloss på ekonomiska lerfötter och militära larvfötter

Den första allvarliga konfrontationen mellan öst och väst i det begynnande kalla kriget var Berlinblockaden 1946. Men Norden kom också in i kraftfältet med sovjetiska förslag om en nonaggressionspakt med Finland 1947 – det som senare ledde till Vänskaps- samarbets- och biståndspakten (VSB-pakten). Detta utlöste reaktioner bland annat på amerikansk och norsk sida och tankar på en Atlantpakt, innebärande ömsesidiga försvarsgarantier: NATO-stadgans artikel 5.

I detta läge komplicerade Sverige spelet genom att ta initiativet till förhandlingar om ett skandinaviskt försvarsförbund. Sverige befarade att en anknytning av Norge och Danmark västerut kunde medföra att Finland helt drogs in i den sovjetiska intressesfären och Sverige skulle därmed hamna i kläm mellan två starka militärblock.

Det svenska initiativet misslyckades. Sverige krävde att förbundet skulle vara alliansfritt – bland annat av hänsyn till Finland, medan framför allt Norge krävde att det skulle ha säkerhetsgarantier av västmakterna. USA förklarade också att ett neutralt förbund inte kunde räkna med amerikanska vapenleveranser. Norge och Danmark valde medlemskap i den nya alliansen – NATO – dock med vissa förbehåll, bland annat skulle inga utländska trupper och kärnvapen grupperas på deras territorier i fredstid. Sverige valde återigen alliansfriheten.

Västs politik gentemot Sovjetunionen och dess satelliter följde från början den så kallade containmentdoktrinen. Det gällde att hålla emot expansionsförsök och hoppas på en långsiktig systemförändring. Stalins död 1952 gav visst hopp. De efterföljande maktstriderna i Kreml visade att systemet inte var så monolitiskt som man föreställt sig. Nikita Chrusjtjov genomförde en regelrätt avstalinisering. Men frihetsrörelser som började spira i dennes spår slogs brutalt ner.

Kulmen var den ungerska tragedin 1956. Då visade sig också den amerikanska roll-back-doktrinen, som president Eisenhowers utrikesminister John Foster Dulles lanserat som ersättare till containment, vara en chimär. Väst lyfte inte ett finger för att stödja ungrarna i deras kamp. Saken blev inte bättre av att israeler, briter och fransmän samtidigt gick till angrepp mot Egypten för att ta kontroll över Suezkanalen. Därigenom splittrades ”världssamfundets” uppmärksamhet – vilket Sovjetunionen utnyttjade för att krossa Ungern – och dessutom gjorde ryssar och amerikaner gemensam sak för att pressa briter och fransmän till att inställa stridshandlingarna.

Trots misslyckandet med roll-back var Sovjetunionen en dödsdömd konstruktion. Men det var det inte många som trodde. Ändå borde man ha förstått det. ”Socialism är avskaffande av rationell ekonomi” hade den österrikiske nationalekonomen Ludwig von Mises uttalat 1920. Detta system hade överlevt så länge endast tack vare upprustning, krig och återuppbyggnad. Processer genom vilka även kapitalistiska stater brukar reglera sina ekonomier, eftersom allt måste underordnas ett övergripande och lätt definierat mål; nationens överlevnad.

Det planekonomiska systemet skulle emellertid komma att få svårigheter i en fri tävlan i en fredlig värld. När ekonomisk tillväxt blev en fråga om att tillgodose människors behov på en fri marknad skulle kapitalismen obönhörligt dra ifrån. Än så länge kunde den socialistiska staten dock skörda framgångar i stora statliga satsningar. Uppskjutningen av Sputnik 1957 blev en chock för Västerlandet. Visade detta inte socialismens överlägsna förmåga till kraftsamling? Sovjetledningen missade inga chanser att utnyttja framgången i den politiska propagandan. ”Vi skall begrava er”, uttalade Nikita Chrusjtjov övermodigt, och då menade han inte efter en militär seger.

Men den militära styrkan var väsentlig för det socialistiska systemets överlevnad. Detta vilade på tre fundament:

Ett yttre hot, som gav legitimitet åt partiets makt och Sovjetunionens dominans över satellitstaterna.

Den totalitära statsmakten som kunde hindra upplösningstendenser och spridning av idéer som hotade partiets makt.

Ett samhällskontrakt som lovade invånarna basförnödenheter till fasta priser, arbete åt alla och en viss jämlikhet.

För de två förstnämnda fundamenten spelade den militära makten en avgörande positiv roll. För det tredje var den ett problem: Den väldiga sovjetiska krigsmakten kostade enorma summor som behövdes både för att hålla en godtagbar konsumtionsstandard och, framför allt, till de investeringar som skulle krävas för att modernisera industriapparaten. Den var ju uppbyggd på kort tid under och efter kriget och huvuddelen skulle åldras samtidigt.

Kärnvapenkapprustningen

Framgången med Sputnik tycktes peka på lösningar av de ekonomiska problemen. Sovjetunionen var tydligen mäktigt att göra de tekniska framsteg som skulle behövas för

en modernisering. Dessutom fanns här en chans att spara pengar på krigsmakten. De stora massarméerna behövdes inte längre för att skydda Sovjetimperiet; man kunde i stället satsa på kärnvapenavskräckning, som var billigare. Nu kunde ju sovjetiska missiler nå amerikanskt territorium.

Sovjetledaren Nikita Chrusjtjovs försök till en radikal omstrukturering av krigsmakten lyckades emellertid inte. Det mötte motstånd bland annat från militären och blev en av de faktorer som så småningom fick honom på fall. Massarméerna bibehölls och kärnvapensystemen utvecklades. De sovjetiska framgångarna på missilområdet fick amerikanerna att svara med en upprustningsoffensiv, och därmed var kapprustningen igång.

Det var en process som födde farhågor om den totala världskatastrofen. Vi fick se filmer som *Dr. Strangelove* och *Bombsäkert*, där kriget utlöstes genom att USA:s och Sovjetunionens ledare tappade kontrollen. Men i den dramaturgin låg också den underförstådda föreställningen att dessa ledare hade ett gemensamt intresse, att undvika den enda händelseutveckling som kunde hota deras egna hemländer. Konkret kom dessa målsättningar till uttryck i Kuba-krisen. President John F. Kennedy kunde under inga förhållanden tillåta utplacering av kärnvapen som skulle göra USA inte bara försvarslöst utan också utan chans att vedergälla. Chrusjtjov insåg att risken att krisen skulle gå till interkontinentalt kärnvapenkrig inte var en rimlig insats i spelet. Och Kennedy insåg att de amerikanska missiler som installerats i Turkiet kunde skapa motsvarande hotföreställningar i Sovjetunionen som Kubamissilerna i USA och offrade dem därför som en del i uppgörelsen.

Den amerikanska rädslan för ett missilgap som skulle ge Sovjetunionen ett strategiskt övertag resulterade i en kraftig motrustning. Snart inträdde ett tillstånd då ingendera sidans kärnvapenstyrkor i sin helhet kunde slås ut av ett angrepp. Det skulle alltid finnas så många stridsspetsar kvar (mark- sjö- eller luftbaserade) att angriparen kunde tillfogas oacceptabel skada. Den västliga termen för detta var Mutual Assured Destruction (MAD).

Terrorbalans var den term som i slutet av 1950-talet myntades om detta tillstånd. Det är dock osäkert hur omfattad denna doktrin var av de två kontrahenterna och hur pålitlig balansen var. Mycket talar för att den ryska doktrinen snarare handlade om att ha överlägsen War-Fighting Capability, att ha förmåga att om kriget trots allt bröt ut kunna segra – i betydelsen att vara den enda parten med ett fungerande samhällssystem. ”Oacceptabel skada” är givetvis inget som kan definieras objektivt och exakt; vad som är oacceptabelt beror exempelvis på vederbörande parts värderingsgrunder, hans föreställning om motpartens avsikter och vilka alternativ som står tillbuds och hans benägenhet att ta risker.

Det var givetvis den ömsesidiga osäkerheten om huruvida det förelåg en verklig balans som drev på en fortlöpande kapprustning på kärnvapenområdet. Betecknande är att den sovjetiske premiärministern Kosygin ställde sig helt oförstående till den amerikanska synen att för terrorbalansens skull borde båda parterna se till att deras egna samhällen kun-

de nås med motpartens kärnvapen. Efter hand kom också en omsvängning i den amerikanska doktrinen. I och med att kärnvapenmissilernas precision förbättrades inriktades de mer mot de sovjetiska missilbaserna i stället för – som hade varit naturligt med en renodlad MAD-doktrin – sovjetiska städer och industrier.

Ett annat tecken på att båda parter satsade på War-Fighting Capability var de ansträngningar de gjorde för att kunna skydda sina egna och angripa motsidans kärnvapenbärande ubåtar, något som gjorde Nordatlanten och Norska havet till en potentiell krigsskådeplats och därigenom kom att påverka Sveriges strategiska läge.

Krigsrisker i Europa?

Oavsett vilken kärnvapendoktrin som supermakterna bekände sig till var naturligtvis kärnvapenkrig något som de ville undvika. Frågan var då vad detta innebar beträffande risken för ett konventionellt krig. En vanlig föreställning var att risken skulle öka; en aggressiv stat – läs Sovjetunionen – skulle kunna utnyttja sitt övertag i konventionella stridskrafter, räknande med att väst inte skulle svara med kärnvapen och utlösa det ömse-sidiga självmordet. Denna föreställning, i kombination med västs konventionella underlägsenhet, ledde till att NATO satsade på en strategi där taktiska kärnvapen skulle kunna sättas in tidigt.

På detta sätt åstadkom man en koppling mellan slagfältet och den strategiska kärnvapenavskräckningen; angriparen skulle inte kunna vara säker på att undvika kärnvapenkrig. Det kallades utsträckt avskräckning (Extended Deterrence), och förutsättningen var den sammanhållning som fanns inom NATO. Ett angrepp mot en stat skulle dra in alla i kriget – en för alla, alla för en. Som ett ytterligare säkerställande, utöver orden på papperet i artikel 5 i NATO-stadgan, planlades en utgångsgruppering av Alliansens stridskrafter som innebar att så gott som alla medlemmar automatiskt skulle dras in i stridshandlingar vid ett sovjetiskt störanfall.

NATO uttalade tydligt att en tidig, begränsad kärnvapeninsats var en möjlig åtgärd inom ramen för det flexibla gensvaret, *Flexible Response*. Därigenom skulle avskräckningen om möjligt återställas. En förutsättning för detta var att den nämnda kopplingen mellan slagfältskärnvapen och den strategiska kärnvapenbalansen var trovärdig. En duell med enbart taktiska kärnvapen skulle ändå bli en seger för den numerärt överlägsne.

Men det fanns ett stort problem beträffande denna trovärdighet. Ett kärnvapensvar var det enda sätt på vilket ett krig skulle kunna spridas till det amerikanska hemlandet. Skulle en amerikansk president ta den risken för att försvara Europa? Tvivel härpå var anledning till att Frankrike (och även Storbritannien) skaffade sig egna kärnvapen. Ett sätt att

komma tillrätta med problemet var president Carters beslut att anskaffa minikärnvapen av neutrontyp, ett vapen särskilt ägnat att slå ut pansarfordon, således ett vapen för War-Fighting. Carter retirerade från beslutet 1978 efter starka sovjetinspirerade opinionsrörelser i Västeuropa.

Nästa kopplingsinitiativ var beslutet 1979 att i Västeuropa gruppera medeldistanskärnvapen (Intermediate Nuclear Forces) av typen Pershing II (ballistiska missiler) och landbaserade kryssningsmissiler. Det motiverades som ett svar på den sovjetiska SS-20 medeldistansmissilen som kunde nå hela Västeuropa. Genom att de västliga Intermediate Nuclear Forces nu nådde ryskt territorium skulle Sovjetunionen kunna hamna i ett underläge inför en möjlig eskalation till interkontinental slagväxling. Därmed ställde man den sovjetiska ledningen i ett dilemma inför ett eventuellt beslut att invadera Västeuropa; samtidigt starta det totala atomkriget *eller* ta risken att förlora detta om eskalationen inträffade senare. Denna utplacering genomfördes fr o m 1984 och kom under slutet av 1980-talet att driva fram den första reella nedrustningsöverenskommelsen mellan USA och Sovjetunionen, INF-avtalet 1987.

Ett annat sätt att lösa trovärdighetsproblemet var att minska beroendet av taktiska kärnvapen genom att förbättra den konventionella förmågan. Mot slutet av det kalla kriget kom en västlig satsning på högteknologiska konventionella vapen för användning såväl vid och nära fronten (Air Land Battle) som på djupet av krigsskådeplatsen (follow-on forces attack). Det var dessa vapen som sedan kom att bli ett dominerande inslag i västliga aktioner: mot Irak 1991; i Bosnien 1995; i Kosovo 1999 och i Afghanistan 2001.

Huruvida det var militär avskräckning genom olika kombinationer av nukleära och konventionella stridskrafter som bevarade freden eller om Sovjetunionen inte hade några angreppsmotiv, därom tvistar lärde och olärde. De som förfäktar den sistnämnda tesen hävdar att den kommunistiska ideologin inte spelade någon roll, den var enbart en skylt. Sovjetunionens handlande styrdes av makt- och intressepolitik. Betecknande är att ordet kommunistisk inte användes av det svenska etablissemangen för sovjetsystemet, utan man talade om det socialistiska blocket. Därmed kunde man med tillförsikt hävda "den gemensamma säkerheten" och konvergensteorin, tanken att de två systemen skulle närma sig varandra och bli som svensk socialdemokratisk blandekonomi. Den kommunistiska ideologin med dess tal om den slutliga uppgörelsen mellan det socialistiska blocket och imperialismen ansågs mera som en fasad, ett medel att säkra inre sammanhållning. Sovjetunionens främsta drivkraft var att bevara sin stormaktsställning gentemot det andra blocket.

Det är givet att makt- och intressepolitik spelade en stor roll för Sovjetunionen. Men att förneka ideologin som drivkraft var orimligt. Visserligen var det kanske formellt rätt att inte tala om kommuniststaterna eftersom de enligt marxistisk terminologi ännu inte nått det kommunistiska stadiet. Men ingen makthavare är immun mot sin egen retorik,

och en maktställning byggd på ideologisk förkunnelse måste vara mycket känslig för inflöde av nya idéer. Ideologin motiverade de militära ingripandena i Ungern 1956, i Tjeckoslovakien 1968 och det hot om ingripande som ledde till Jaruzelskis statskupp i Polen 1981. Sovjetunionen utnyttjade också tillfällen till maktutvidgning genom att stödja socialistiska rörelser i Afrika och genom direkt militär intervention i Afghanistan. Däremot var intäkten av ett eventuellt angrepp på NATO normalt sett inte värd kostnaden.

Kombinationen av makt- och terrorbalans kan nog sägas ha varit grunden för att kriget i Europa förblev kallt (utom för de folk i Sovjetblocket, vilkas frihetssträvanden slogs ned).

”Stjärnornas krig”

Tidigare i texten nämndes västs starka upprustning med högteknologiska konventionella stridskrafter. I början av 1980-talet signalerades också ett nytt teknologiskt språng på det strategiska kärnvapenområdet. I botten på detta låg en terrorbalansens moraliska dilemma. Ronald Reagan, USA:s president 1981-1989, stod inte ut med tanken att hans enda handlingsalternativ att möta ett sovjetiskt kärnvapenangrepp var att döda miljoner ryssar. Enligt hans ”enkla” sätt att resonera vore det bättre att kunna skydda sig mot angrepp med hjälp av ett antimissilsystem. Han initierade därför 1983 utvecklingen av *Strategic Defence Initiative*, populärt kallat *Star Wars*. Men enligt kärnvapenstrategiernas absurda logik skulle detta defensiva system kunna uppfattas som offensivt och aggressivt. Det skulle kunna användas så att USA med sina offensiva system först slog ut huvuddelen av de sovjetiska missilerna och därefter kunde skydda sig mot vedergällningsslaget.

Därmed stod Sovjetunionen inför ett dilemma: Antingen riskera att komma på efterkälken och löpa risk att utsättas för strategisk utpressning, eller försöka hänga med i en kapprustning på antimissilområdet. Det senare blev alltmer problematiskt; Sovjetunionens militärutgifter började närma sig 30 procent av bruttonationalprodukten. Detta hände vid en tid då behovet av reformer av sovjetsystemet blev alltmer brännande och den stora IT-revolutionen stod för dörren.

Socialismen bortom all hjälp

Under det kalla kriget var det få som diskuterade vad som skulle ske på sikt med det sovjetiska systemet. Det strategiska tänkandet koncentrerades på avskräckningsproblematiken. Tanken på kommunismens fall var i det närmaste tabubelagd, särskilt i Sverige. Den brännmärktes som korstågsanda. Den politiskt korrekta uppfattningen var i stället den tidigare nämnda konvergensteorin och Olof Palmes slagord ”gemensam säkerhet”. Denna

uppfattning var givetvis förflugen. De två systemen var oförenliga. Efter Helsingforskonferensen 1975, där de europeiska staterna utfäste sig att inte förändra Europas gränser med våld, deklarerade Leonid Brezjnev att den ideologiska kampen skulle fortsätta. Han fick rätt på ett annat sätt än han tänkt, när olika kampanjer för mänskliga rättigheter började underminera sovjetsystemet.

Helsingforsavtalet innehöll nämligen en ingrediens som blev en av de faktorer som bidrog till sovjetsystemets fall, nämligen den så kallade Korg 3, som handlade om mänskliga rättigheter. Denna korg och den politik som fördes av president Jimmy Carter 1977-1981 inspirerade medborgarrättsrörelser i Sovjetunionens lydländer.

Carters efterträdare Ronald Reagan fortsatte den ideologiska kampen. Han väckte anstöt på många håll genom att kalla sovjetväldet "The evil empire", löje hos en del genom att uppmana den nye sovjetiske ledaren: "Mr Gorbachev, tear down that wall".

Det som ledde till att denna uppmaning kom att bli verklighet var att Reagan kombinerade ideologisk offensiv med militär styrkeutveckling. "Att rusta skjortan av ryssarna" var ett mål som uttalades inofficiellt i den amerikanska administrationen. Det väckte skepsis och farhågor i Västeuropa men visade sig vara realistiskt. En förutsättning för detta var emellertid att makten i Sovjetunionen övergått till en ledare som insåg att det krävdes genomgripande förändringar för att Sovjetunionen skulle kunna hänga med i den ekonomiska utvecklingen. De kvävande militärutgifterna måste minskas och landet få tillgång till utländsk teknik.

Detta krävde avspänning och truppereducering samt stopp på kärnvapenkapprustningen. Därmed försvann den första av de systembevarande faktorerna – *det yttre hotet*. Partiapparatens motstånd mot förändringar som hotade dess makt måste brytas. Det skedde genom en öppenhetsskampanj: "Glasnost". Därmed försvann den andra faktorn – *den totalitära statsmakten*. Slutligen måste marknadsreformer införas i systemet. Dessa reformer, "Perestrojka", måste oundvikligen leda till prisstegringar på bristvaror, till utslagning av föråldrad industri med åtföljande arbetslöshet och till ökade ekonomiska klyftor. Därmed försvann den tredje faktorn – *samhällsfördraget*.

Revolutionära processer kommer i regel igång när förtrycket lättar. Detta hände i Östtyskland 1953, Polen 1956, Ungern 1956 Tjeckoslovakien 1968 och i Polen 1980, men utvecklingen slogs ner med vapenmakt, och repressionen stärktes. Men tanken på nationell frigörelse var inte död. I Polen förstärktes frihetssträvanden av att fackföreningsrörelsen Solidaritet bildats 1980 och att polacken Karol Wojtyla valdes till påve 1978. Polen kom därför att ta täten i frihetssträvandena.

På många håll, t ex i Baltikum och Ukraina, fick miljöfrågorna en sprängkraft till följd av

den enorma miljöförstöring som socialismen medfört.

När vi började skriva *Operation Garbo* var sönderfallstendenserna tydliga, men ingen kunde säga hur en eventuell kollaps skulle ske; ”with a bang or with a whimper”. Det föreföll mindre sannolikt – mot bakgrund av tidigare kriser i östblocket – att ett sammanbrott skulle ske utan att man försökte hindra det med våld. Det fanns de i väst och i Sverige som såg Gorbatsjovs reformpolitik som en gigantisk Maskirovka, en vilseldningsoperation för att invagga väst i säkerhet och förbereda ett överraskande angrepp. Harry Winter hörde inte till dessa bedömare. Däremot ansåg vi att Gorbatsjovs politik skulle kunna leda till att sovjetsystemet hotades av sammanbrott och till en maktstrid, där hökarna skulle bedöma krig som oundvikligt. Detta för att valet inte längre stod mellan å ena sidan fred och fortsatt samexistens och å andra sidan ett militärt angrepp. Utan det stod mellan att slå till militärt och krossa kontrarevolutionära tendenser eller att passivt åse sovjetsystemets och sovjetväldets försvagning och kanske imperialistisk intervention.

Sammanbrottet

Sönderfallsprocessen gick fort. Den startade naturlig nog i de delar av imperiet som hade de färskaste minnena av nationell frihet, länder som kontrollerats genom närvaro av sovjetiska stridskrafter och som hade marknadsekonomiska traditioner. Gamla regimer ersattes av reformsinnade kommunister eller icke-kommunister. Michail Gorbatsjov gjorde en historisk insats genom att klart deklarerat att han inte tänkte sätta in sovjetiska stridskrafter för att bevara det gamla gardets makt. Därmed var den rädsla som varit socialismens yttersta garant borta. Det är fascinerande att se hur utvecklingen kom att accelereras av en liten händelse, öppnandet av gränsen Ungern-Österrike den 19 augusti 1989 i gränsstaden Sopron i samband med en picknick anordnad av Paneuroparörelsen. Detta ledde till att 600 östtyskar flydde västerut, vilket i sin tur ledde till en östtysk flyktvåg via de västtyska ambassaderna i Prag och Warszawa, till ”sammetsrevolutionen” i Tjeckoslovakien och till Berlinmurens fall den 9 november.

Redan påföljande sommar och höst enades Tyskland. Sovjetsystemet genomgick ännu några dödsryckningar: försök att rädda sin skyddsling Saddam Hussein från nederlag; misslyckade försök att kväsa balternas frigörelsesträvanden och en kortlivad statskupp i augusti 1991. Men vid jultid var det slut, unionen upplöstes. Gorbatsjov hade – troligen oavsiktligt – genomfört sin historiska mission och fick gå. Rysslands ledare Boris Jeltsin tog över.

Det märkliga med hela denna process är inte att den ägde rum, inte att den gick så fort, utan att den kunde ske så fredligt och oblodigt. Detta var inte lätt att förutse, ens för dem som insåg att sovjetsystemets dagar var räknade. Det var heller inte ödesbestämt. Det

fanns många vägskäl i slutet av 1980-talet som kunde ha fört till värre konsekvenser. En sådan utveckling beskrev vi i *Operation Garbo*, som hade undertiteln: *En thriller om en möjlig framtid*.

Sovjets krigsstrategi

Även om Sovjetunionen inte hade för avsikt att militärt underkuva Västerlandet, var den militära strategi som skulle utnyttjas om kriget blev oundvikligt utpräglat offensiv. Det var delvis en lärdom från upplevelserna under två världskrig – Ryssland fick inte bli krigsskådeplats än en gång. Delvis var det också en konsekvens av kärnvapnen; om det blev en strategisk kärnvapenduell där hemländerna föröddes, behövdes nya territorier för att återuppbygga socialismen.

Försvarsplanerare i Sverige och annorstädes hade inte en lätt uppgift när det gällde att teckna ett scenario i vilket den sovjetiska ledningen bedömde att krig var oundvikligt. Det var inte förvånande; krig är sällan en rationell lösning, sett med den utomstående ögon. En möjlig ingrediens var spridning av konflikter till exempel från Mellersta Östern (där de två stormaktsblocken hade de stridande parterna som sina respektive skyddslingar), eller ett sönderfallande Jugoslavien. Men det behövdes mer. En faktor som nämndes ofta var överbelastning av stormakternas beslutssystem genom många samtidiga kriser. Risker för irrationellt handlande var dessutom särskilt stor hos en regim som bygger sin existens på en ideologisk utopi – irrationalitet satt i system. *Det minst osannolika krigsfallet* var därför en situation då den sovjetiska satellitstatssfären drabbades av häftiga upplösningsprocesser, vilket föranledde omfattande väpnad repression. Detta skulle i sin tur kunna utlösa en kedjereaktion av militära beredskapsåtgärder, feltolkningar, farhågor och förlorad kontroll. Ett slags upprepning av krigsutbrottet 1914 fast med den moderna teknikens sekundsnabba reaktionsmönster. Studier visade att den som slog till först med sina flygstridskrafter hade chans att få ett accelererande övertag.

Den sovjetiska strategin i det fall ett krig i Europa blev oundvikligt var att: utnyttjande maximal överraskning, anfalla över största möjliga bredd, krossa NATO:s möjligheter till motoffensiv, bryta in på djupet och på sikt behärska hela Västeuropa. Detta gällde som ovan sagts även om det samtidigt ägde rum en nukleär slagväxling. Åtminstone vissa planer som avslöjats efter det kalla kriget innehöll också en massiv stormeld med taktiska kärnvapen. Detta står i motsats till att Sovjetunionen officiellt hävdade att det inte skulle tillgripa kärnvapen före motparten, en doktrin som således kan ha varit ett propagandistiskt grepp mot bakgrund av NATO:s first-use doctrine. Huruvida det också fanns planer för rent konventionella operationer, är ännu oklart. Det bedömde vi emellertid då att det fanns, mot bakgrund av den stora sovjetiska överlägsenheten i konventionella stridskrafter. NATO:s ovan nämnda satsning på högteknologi med nya taktiska och operativa dokt-

riner utgick från att Sovjetunionen i första hand skulle utnyttja sin konventionella överlägsenhet.

Kunde Sverige stå utanför?

I vilken mån Sverige skulle ha berörts av krigshandlingar är ännu i dag okänt. Den linje, ”alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig”, som Sverige valde sedan dess försök att få till stånd ett skandinaviskt försvarsförbund misslyckats, byggde på att det var möjligt att stå utanför ett eventuellt stormaktskrig. Det var ett naturligt vägval för en nation som fört en neutralitetspolitik under två världskrig. Att som medlem av NATO ta på sig en förpliktelse att gå i krig för andra var främmande för folk och beslutsfattare.

Ett annat viktigt motiv för alliansfriheten var hänsynen till Finland; en svensk anslutning till NATO skulle kanske ha lett till att Finland förlorat sin suveränitet. Omvänt ansågs alliansfriheten bidra till att Norden kunde vara ett lågspänningsområde. Det säkerhetspolitiska mönster som bildades i Norden – Norge och Danmark som NATO-medlemmar med förbehållet att inte ha baser eller kärnvapen på sitt område i normal fredstid, Sverige alliansfritt, Finland med ett Vänskaps- samarbets- och biståndsavtal (VSB-avtal) med Sovjetunionen – kom att kallas den nordiska balansen. Begränsningarna i stormaktsnärvaron ansågs öka stabiliteten. Dessa förhoppningar besannades till en början, bland annat när Sovjetunionen 1956 utrymde sitt basområde Porkkala i Finska vikens mynning.

År 1961 kom dock en påminnelse om det nordiska områdets beroende av situationen i Europa, då Sovjetunionen i samband med Berlinkrisen påfordrade förhandlingar med Finland enligt VSB-pakten. (Förhandlingarna avstyrades dock av president Kekkonen genom ett personligt möte med den sovjetiske generalsekreteraren Chrusjtjov.)

Ett starkt svenskt försvar var ett nödvändigt komplement till alliansfriheten och därmed till den nordiska balansen. Men i det fall Norden ändå drogs in i krig var vår förhoppning att kunna stå utanför. ÖB Stig Synnergren uttryckte det en gång så att vi skulle vara så starka att ryssen gav sig på grannarna i stället. I grunden för detta låg en bedömning att Sverige inte var ett mål i sig utan var strategiskt intressant som ett medel i kampen mot NATO – som genomgångsområde eller för basering av stridskrafter. Viktigt men inte oersättligt.

Mot bakgrund av de militära strategiernas utveckling och betydelsen av skandinaviskt territorium för både öst och väst blev det efter hand alltmer osannolikt att vi skulle ha kunnat stå utanför även ett tredje världskrig. Från att ha betraktats som en flank till en eventuell centraleuropeisk krigsskådeplats kom Norden i stället att betecknas som en front, en del av en krigsskådeplats som också innefattade Norska havet och Nordatlanten och luftrummet

över skandinaviskt område. Detta härrörde från fyra tänkbara strategiska behov:

För det första: Sovjetunionens behov att skydda sin ubåtsbaserade kärnvapenreserv, med avskjutningsplatser i Barents hav, mot bekämpning från amerikanska jaktubåtar. Detta innebar att Sovjetunionen måste frambasera jaktflyg till Norge för att skydda sin flygburna ubåtsjakt.

För det andra: Sovjetunionens strävan att kunna avskära västs atlantförbindelser och hindra amerikanska förstärkningar till Europa, för det fall kriget skulle bli långvarigt.

För det tredje: västs utnyttjande av skandinaviskt luftrum för anflygning med bombflyg och kryssningsmissiler mot Ryssland.

För det fjärde: NATO:s behov av att från skandinaviskt område insätta attackflyg mot de bakre delarna av en centraleuropeisk krigsskådeplats.

Ett strategiskt nyckelområde för alla dessa behov var Sydnorge. Det gjorde Sveriges läge än mer utsatt.

DET SVENSKA FÖRSVARET

Strategin

Sveriges linje innebar ingen ideologisk neutralitet mellan de två blocken, även om vissa markeringar av distans till västsidan gjordes då och då. Det rådde heller inget tvivel om att det enda tänkbara krigshotet kom från Sovjetunionen. Noteras bör orden *syftande till* i doktrinen *Alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig*. Det fanns ingen föreställning om att alliansfriheten skulle *garantera* att vi skulle kunna stå utanför ett krig. Däremot att den skulle reducera motiven för ett angrepp, genom att minska stormakternas farhågor och förväntningar om att svenskt område skulle få utnyttjas av något av stormaktsblocken i ett storkrig.

Det stod klart för ledande politiker och militärer att Sverige, om vi angreps, var beroende av hjälp från väst. Den övergripande strategin blev därför att vinna tid för hjälp utifrån. En nödvändig förutsättning för att ett alliansfritt Sverige skulle kunna försvara sig mot en stormakt var därför att angreppet hade samband med en större konflikt, där västmakterna var i krig. Ett isolerat angrepp mot Sverige, där angriparen kunde rikta hela sin styrka mot oss kunde vi rimligen inte klara. Ett sådant isolerat angrepp utmönstrades därför av de politiskt ansvariga som grund för försvarsplaneringen. Det motiverades med inte helt övertygande bedömningar om dess osannolikhet, medan det verkliga motivet säkert var att det skulle ha satt alliansfriheten ifråga.

Att vi trots alliansfriheten ansåg oss kunna räkna med väpnat bistånd hängde samman med att vårt strategiska läge innebar starka motiv för väst att hindra att vi underkuvades. Norge skulle inte kunna försvaras, vårt luftrum skulle stå öppet för anfall österifrån och stängt för anfall österut. Dessutom skulle NATO förlora en möjlighet att basera eget flyg i Sverige.

Om motiven att komma till vår hjälp sålunda var starka var också möjligheterna därtill på grund av vårt geografiska läge gynnsamma – även utan förberedelser i fred. Eftersom slutmålen för ett angrepp inte antogs ligga på svenskt territorium och vi bara var ett tänkbart genomgångsland, till mål främst belägna i Norge, skulle NATO hinna vidta hjälpinsatser. Eftersom ett angrepp dessutom måste framföras över havet, eller via glesa vägförbindelser i norr, var anfallsoperationen också känslig för till exempel insatser av flyg baserat i Norge eller på hangarfartyg i Nordatlanten.

Vissa förberedelser gjordes också unilateralt av Sverige för att lättare kunna ta emot väpnat bistånd, exempelvis utbyggnad av flygfält med för svenska flygplan onödigt långa banor. Det förekom också ett omfattande utbyte av underrättelser mellan Sverige och västmak-

terna. Förberedelserna hölls strängt hemliga för svenska folket. Sovjetunionen kände säkert till dem (bland annat genom Stig Wennerströms förräderi). I riksdagen angrep Tage Erlander 1959 högerledaren Jarl Hjalmarson, för hans förslag om viss försvarssamverkan med Danmark, genom att lögnaktigt förneka att någon samverkan var möjlig eller förekom.

Idiotisering av försvarsdebatten

Betydelsen av hjälp utifrån betonades tydligt i ÖB-utredningarna på 1940- och 1950-talen. Den svenska strategin angavs som strategisk defensiv genom att försöka vinna tid för att hjälp skulle hinna anlända. Möjligheten att bland annat säkra platser där hjälpen skulle kunna komma in var ett kriterium som av ÖB användes i värderingen av olika alternativ i försvarsutredningen 1957. Under 1960-talet tonades frågan om hjälp utifrån alltmer ner för att vid decenniets slut helt försvinna. Den sista gången hjälp utifrån nämndes officiellt var 1968, i 1965 års försvarsutrednings betänkande:

Man kan enligt försvarsutredningens uppfattning inte bortse från möjligheten att Sverige, trots alla våra åtgärder, blir indraget i ett framtida krig. I en sådan situation har de nämnda säkerhetspolitiska medlen visat sig otillräckliga och den på alliansfrihet och neutralitet grundade politiken har misslyckats. Säkerhetspolitiken måste då ges en annan utformning och inriktning. Alla våra resurser måste härvid koncentreras på ett segt försvar för att till det yttersta bevara vår frihet. Först i denna situationen kan den intill detta läge förda neutralitetspolitiken medge att sonderingar om hjälp utifrån påbörjas.

Fyra år senare, i motsvarande stycke i 1970 års försvarsutrednings betänkande, avgivet 1972, har den sistnämnda meningen försvunnit.

Från 1970 och framåt var det tabu att tala om väpnad hjälp utifrån i den händelse vi angreps. Skälen var säkerligen inrikespolitiska. I de starka antiamerikanska stämningarna under Vietnamkriget var det känsligt för socialdemokratin under Palme att tala om att vi räknade med hjälp av det imperialistiska USA. Och borgerliga politiker hade nogsamt fått uppleva att neutraliteten var ett begärligt tillhygge för socialdemokraterna i inrikespolitiken.

Detta var en tid då den pragmatiska neutralitetspolitiken från Erlanders tid stelnat till en helig dogm. Och inte bara så: Socialdemokratin hade lyckats tillägna sig rollen som uttolkare av det nationella intresset. År 1985 bemöttes ett borgerligt förslag till misstroende mot utrikesminister Bodström – som vid en journalistmiddag förnekat ubåtskränkningar – av Olof Palme med att förslaget utgjorde ett hot mot neutraliteten och freden.

Vad vi nu vet innebar dogmatiseringen av neutralitetspolitiken också att de hemliga samverkansåtgärderna efterhand tynade bort, detta samtidigt som de blev allt viktigare i och med försvagningen av det svenska försvaret och den sovjetiska upprustningen. Om detta visste vi inte så mycket då, vare sig vilka förberedelser som gjorts eller hur de försvann. (Det sistnämnda har beskrivits av Robert Dalsjö i doktorsavhandlingen *Life-Line Lost. The Rise and Fall of "Neutral" Sweden's Secret Reserve Option of Wartime Help from the West*. Santérus Academic Press Sweden, 2006.)

Vad som var påfallande i svensk säkerhetspolitik var däremot att vi i den officiella utrikespolitiken alltmer främjat oss från den makt som var vår yttersta säkerhetsgaranti i händelse av krig. Några exempel var: Palmes engagemang i Vietnamdemonstrationerna, hans stöd åt östliga (och finska) utspel om en kärnvapenfri zon och Fälldinregeringens ställningstagande för den sovjetiska linjen om medeldistanskärnvapen i Europa.

Vi upplevde också en idiotisering av försvarsdebatten i och med att hjälp utifrån var tabu. Som lärare vid Militärhögskolan hade Bo Hugemark upplevt att många elever trodde att neutralitetspolitiken innebar att Sverige, om det angreps av Sovjetunionen, samtidigt som det försvarade sig mot angreppet måste avdela stridskrafter för att hindra NATO att komma till vår undsättning. Även om inte alla officerare tänkte så snett var det ändå problematiskt att få folk att tro på att vi hade en chans att motstå ett angrepp.

Samtliga författare till Garbo kom att involveras i en "affär" 1987: En tjänsteman i UD brännmärkte i en hemlig promemoria ett FOA-seminarium, ordnat av Ingemar Dörfer, där en amerikansk strategisk expert hävdade att det bara fanns ett realistiskt hot mot Sverige – från Sovjetunionen. Dessutom angreps en artikel av Bo Hugemark i *Vårt Försvar*, där ubåtskränkningarna ansågs vara en del av förberedelserna för en strategi som i händelse av krig skulle göra det möjligt att "bryta Sveriges motstånd så snabbt att NATO inte hinner ingripa till Sveriges hjälp eller utnyttja svenskt område för operationer mot Sovjet." Detta betecknades i promemorian som "överlöperi och omdömeslösheter."

Promemorian läcktes till Lars Christiansson i Svenska Dagbladet, och det blev en långvarig mediadebatt, också med interpellation i riksdagen. Socialdemokratiska tidningar instämde i regel i UD-tjänstemannens kritik. Från den borgerliga pressen och oberoende debattörer som Andres Küng och Jan Guillou kom däremot starkt medhåll.

Enkelspårig och stelbent försvarsplanering

Lösningen på problemet att inte tala om hjälp utifrån, utan att för den skull säga att ett angrepp kunde bli isolerat, blev den så kallade marginaldoktrinen: angriparen förväntades behöva avdela huvuddelen av sina resurser till insats eller gard mot huvudmotståndaren

NATO. Sverige skulle därmed endast behöva möta och avvärja ett angrepp av marginella styrkor.

Denna tankemodell var neutralitetspolitiskt oantastlig och samtidigt lätthanterlig i planeringen. Man behövde bara räkna ut hur många divisioner, flygplan etcetera som Sovjetunionen kunde avvara mot oss, köra detta i ett krigsspel och räkna ut hur stor styrka som krävdes för att slå tillbaka angreppet. Doktrinen blev möjlig genom västs konventionella upprustning. Tidigare var Sovjetunionens överlägsenhet så stor att ”marginalen” skulle ha varit fullt tillräcklig för att besegra Sverige.

Modellen hade/har emellertid också väsentliga nackdelar. Den gav ingen trovärdig bild av angreppet för att beskriva försvarets uppgifter och funktion; angriparen anfaller med lagom stora styrkor för att nått och jämnt bli slagen. Den innebar också en verklighetsfrämmande statisk syn på styrkeförhållandena; moderna stridskrafter kan i många fall omgrupperas snabbt, särskilt flygstridskrafter som ofta är flaskhalsen.

Tabubeläggningen av väpnat bistånd från väst gjorde det svårt att förklara det viktigaste motivet för olika former av överraskande angrepp: att knäcka svenskt motstånd innan vi fått hjälp utifrån. Detta blev under 1980-talet ändå uppenbart, genom ubåtskränkningar och andra former av förtäckt verksamhet som tolkades som förberedelser för att (vid behov) kunna genomföra ett överraskande angrepp, företrädesvis ett strategiskt överfall.

Tidigare hade risken för överraskande angrepp tonats ner. Den viktigaste orsaken till detta var att det kom farligt nära ett isolerat angrepp. Eftersom vi bestämt att vi kunde bli hotade endast i samband med en konflikt mellan stormaktsblocken kunde vi också förutsätta att vi skulle få sådan förvarning att vi skulle hinna mobilisera. Detta i sin tur skulle tvinga angriparen till en långvarig förbekämpning med flyg innan han kunde våga sig på en kustinvasion. Vid ett anfall över den norra landgränsen ställdes han i stället inför problemet med långa och dåliga kommunikationer och ett finskt försvar som måste forceras. Det angreppsfall som således blev styrande för vår planering kallades storanfall. Denna inriktning var också en konsekvens av arméns dominans i krigsmakten, armén var beroende av tidsfrister på dagar till veckor för att bli fullt stridsberedd.

Även andra angreppsformer utmönstrades av politiska skäl; kärnvapenhot och kärnvapeninsatser. Fram till och med 1950-talet fanns det en möjlighet att Sverige skulle skaffa kärnvapen. Beslutet att avstå från detta i och med att vi skrev under icke-spridningsavtalet 1968 medförde också en omsvängning i våra bedömningar (åtminstone de officiella). Sverige var inte ett så viktigt anfallsmål att Sovjetunionen här skulle ta det ödesdigra steget att gå över kärnvapentröskeln.

Vad som inte öppet uttalades var att vi räknade med skydd av det amerikanska kärnvapenparaplyet.

Försvaret på svältkur

Den upprustning som fattades beslut om vid andra världskrigets utbrott nådde sin topp 1947. Försvaret kom under det följande decenniet att i stort sett bibehålla sin styrka, till följd av världshändelserna, bland annat Koreakriget. Ännu 1958 fattades ett försvarsbeslut i partipolitisk enighet. Detta innehöll ett årligt påslag om 2 procent för teknisk fördyring (försvarsindex).

År 1968 bröts enigheten. Försvarsbeslutet fattades av en majoritet grundad på de socialistiska partierna. Ramsänkningen var måttlig men av större betydelse var att försvarsindex togs bort, försvaret skulle i fortsättningen endast kompenseras enligt nettoprisindex. Att detta på sikt skulle innebära en försvagning accepterades uttryckligen med hänvisning till avspänningen. Samtidigt var åtskilliga medel låsta, i flottan genom det stora arvet av fartyg och i flygvapnet genom Viggenprogrammet. Armén kunde behålla antalet brigader men fick börja osthylva på kvalitén.

Ubåtsjaktförmågan började långsamt avvecklas genom beslut att inte nybygga fregatter. Import skulle tryggas på annat sätt, vilket angavs inte.

Genom försvarsbeslutet 1972 fortsatte den reella sänkningen av försvarsanslaget. Det hamnade under en nivå där ÖB förklarat det omöjligt att både utveckla flygsystemet Jaktviggen och grundutbilda mer än 70 procent av de värnpliktiga. Men beslutet innebar att Jaktviggen utvecklades och att alla värnpliktiga skulle utbildas.

Detta, tillsammans med att man inte fick kompensation för teknisk fördyring tvingade krigsmakten till nedskärningar enligt ”osthyvelprincipen”, i synnerhet armén som genom kravet att täcka hela landet inte kunde minska sin numerär. En kvalitativ försämring innebar reducerad tid för grundutbildningen. Minskning av repetitionsutbildningen skedde också.

Inom marinen och flygvapnet drabbade besparingarna beväpningen av de dyra fartygen och flygplanen. Exempelvis saknade flottans robotbåtar länge robotar.

Den försämring av det internationella läget som skedde mot slutet av 1970-talet, ”det andra kalla kriget”, medförde inte att försvaret fick några påslag motsvarande de reduceringar som skett med hänvisning till avspänningen i 1972 års försvarsbeslut.

Inför försvarsbeslutet 1972 hade ÖB äskat ett årligt påslag som motsvarade den ökning av försvarsanslag som skedde inom NATO. (De sovjetiska försvarsanslagen är svåra att värdera i motsvarande termer. Dock har det hävdats att det sovjetiska försvaret i början av 1980-talet tog ungefär 25-30 procent av landets BNP – att jämföra med 2,5–3 procent i Sverige). Gapet mellan ÖB:s krav och våra reala försvarsanslag kan alltså grovt sägas vara ett mått på

vår minskade operativa förmåga. Fram till slutet av 1980-talet blev det bortåt 100 miljarder kronor.

Dessutom var huvuddelen av försvarskostnaderna vad man kan kalla fasta kostnader, det vill säga sådana som var bundna till underhåll och drift av den existerande organisationen; exempelvis lön till fast anställda, underhåll av etablissemang och större delen av grundkostnaden för värnpliktsutbildningen. Det innebar att det tillgängliga utrymmet för kvalitetsförbättringar, genom inköp av nya vapensystem eller annan materiel och förbättringar av utbildningen, var litet. Utrymmet minskade också på grund av att fasta kostnader tillkom genom politiska beslut: högre kontantersättning till värnpliktiga, fler fria hemresor och höjd pensionsålder för befäl – åtgärder som gav föga av höjd kvalitet till krigsförbanden eller (som pensionsåldershöjningen) var rent fördärvliga.

Detta skedde samtidigt som länderna i vår närhet stärkte sina krigsmakter. På WP-sidan ökades invasionskapaciteten mångfaldigt. År 1970 hade endast 100 av det sovjetiska taktiska flygets och frontflygets attack- och bombplan räckvidder för att kunna bekämpa mål i Sverige. År 1985 hade genom utbyte till mer kvalificerade plan detta antal ökat till 1 000, medan det svenska jaktflygets styrka under samma tid minskat med ca 30 procent. Under samma tid hade WP:s luftlandsättnings- och landstigningsförmåga, mätt i antal regementen som kunde föras över under de första två dygnen, ökat från fyra till åtta, medan antalet svenska brigader som kunde möta detta minskat från tio till sju.

Under intryck av ubåtskränkningar och annan verksamhet som ansågs tyda på att det nordiska områdets strategiska betydelse ökat, att Sverige utgjorde ett troligt anfallsmål i händelse av krig och att Sovjetunionen hade planer på att i så fall rikta ett strategiskt överfall mot oss, började i slutet av 1980-talet en försiktig förändring i försvarsanslagen. Härtill bidrog också ett antal larmrapporter om bristande kvalitet i krigsorganisationen och om svåra obalanser mellan kvalitet och kvantitet.

År 1987 gjordes ett visst om än blygsamt påslag som emellertid kom att till stora delar ätas upp av oförutsedda fördyringar. Att återta den sedan 1970 förlorade effekten var naturligtvis inte möjligt men man kunde dels förhindra ytterligare försämringar, dels försöka återställa balansen mellan kvalitet och kvantitet. För första gången gjordes nu reduceringar i målsättningen. Strategiskt överfall angavs som styrande angreppsfall i stället för storanfall.

Ubåtskränkningarna ledde till att vi fick börja rusta upp – i realiteten nyanskaffa – den ubåtsjaktförmåga som vi avskaffat efter 1968. Sjöstridskrafterna var i uppåtgående när Operation Garbo inleddes. Även flygstridskrafterna hade god kvalitet. En stor osäkerhet såväl för marinen som flygvapnet var emellertid det sabotagehot som man kunde sluta sig till av ubåtsintrången och misstänkt kartläggning av nyckelpersoner med mera; polska tavelförsäljare och TIR-lastbilar på obefogade platser.

I armén hade osthyvlingen lett till att bara hälften av infanteribrigaderna hjälpligt kunnat hänga med i utvecklingen, medan resten i praktiken blev ett slags lokalförsvarsförband. Men inte ens de prioriterade brigaderna hade godtagbara transportmedel. De färdades i terrängbilar med plastkaross – veritabla dödsfällor om en trafikstockning skulle anfallas av fiendens flyg.

Och risken för trafikstockningar och kaos ökade av att det fanns stora brister i förbandens samträning. Inställda repetitionsövningar hade ofta använts som budgetregulator i försvarets ständigt fortgående kostnadskris.

OPERATION GARBO I GENOMLYSNING

Budskap

För det första ville vi visa att den hotbild som var grunden för vår försvarsplanering var föråldrad; ett sovjetiskt storanfall med två samtidiga anfallsriktningar, en över landgräns och en över hav, utfördade i ett läge då vi hunnit mobilisera vår krigsmakt. Vi ansåg det mer sannolikt att vi skulle angripas tidigt i en storkonflikt. Dels för att Norden och Nordatlanten fått ökad strategisk betydelse, dels för att om Sverige skulle angripas måste det ske innan NATO kunde komma till vår hjälp. Vi såg ubåtsintrången som begripliga i detta perspektiv. Samtidigt ville vi varna för den extrema alarmismen, tron att det förelåg en sovjetisk djävulsplan för att vid första bästa tillfälle överfalla Sverige; det var en teori som var verklighetsfrämmande och kontraproduktiv om man ville förstärka försvaret.

För det andra ville vi förklara att i händelse av krig var Sverige beroende av utländsk väpnad hjälp, men att förberedelserna för detta var otillräckliga, de politiska kontakterna försummade och den mentala beredskapen hos politiker och allmänhet obefintlig.

För det tredje ville vi konkret beskriva resultaten av många års vanskötsel av försvarsmakten. Anslagen hade hela tiden minskat utan att uppgifterna förändrats. Det fanns grava brister i materiel och utbildning. Framför allt var beredskapen mot överraskande angrepp nedprioriterad.

För det fjärde ville vi demonstrera politikernas och höga militärers övertro på sin förmåga att höja beredskapen i tid. I verkligheten har de en långt utvecklad förmåga till självbedrägeri och självavskräckning. I historien har överraskning ofta lyckats trots en uppsjö av varningstecken.

För det femte ville vi visa på Sveriges ödesgemenskap med våra grannländer, inte minst Finland. På denna tid användes ”finlandisering” som beteckning för att ett land, till exempel Sverige, visade eftergivenhet gentemot Sovjetunionen. Vi ansåg begreppet orättvist och framför allt ville vi gendriva vanföreställningen om att Finland frivilligt skulle låta sig användas som uppmarschområde mot oss. Och som en konsekvens av att ett finskt motstånd skulle underlätta vårt försvar ville vi peka på att vi också borde hjälpa Finland.

För det sjätte hade vi som nämnts den pedagogiska avsikten att försöka förklara hur olika stridskrafter samspelade operativt i krig. Och att det därför inte gick, som en del politiker i sin naiva föreställningsvärld trodde, att hitta enkla växlingskurser mellan vapensystem.

Litterära förebilder

Det fanns goda förebilder i den samtida debatten vad gäller inlägg i romanform. Den mest kända var den brittiske generalen Sir John Hacketts (m fl) från engelskan översatta *Tredje världskriget: augusti 1985*, utgiven 1979, med uppföljaren *The Third World War: The Untold Story* (Hackett, 1982). Böckerna var verk av flera författare. Bland annat skrev Economists briljante deputy editor Norman Macrae de politiska bakgrundsscenarierna. Efter ett hotande sammanbrott, då det är nära att NATO tillgriper kärnvapen lyckas Alliansen gå till motoffensiv. Först nu insätts kärnvapen, först av Sovjetunionen mot Birmingham, med ett svar av väst mot Minsk. Detta leder till en snabb upplösning av Sovjetimperiet.

Budskapet med *The Third World War* var att propagera för en konventionell upprustning på centralfronten, så att NATO inte skulle tvingas till kärnvapeninsats som det enda – och tvivelaktiga – medlet att stoppa en sovjetisk offensiv. Det var därför naturligt att Hacketts tredje världskrig utspelades, vad gäller markoperationer, helt på den europeiska kontinenten.

Inför uppföljaren besökte en av författarna, Brigadier Kenneth Hunt, Sverige för att få underlag, vilket bland annat resulterade i en beskrivning där Kallingebasen i Blekinge användes av NATO:s attackflyg för anfall mot WP-stridskrafternas bakre delar.

Red Storm Rising (Tom Clancy & Larry Bond, 1986) är en roman om ett sovjetiskt storanfall i Europa för att splittra NATO och förhindra USA att möta ett anfall mot området vid Persiska viken med dess olja (den sovjetiska oljeproduktionen har drabbats av en förödande terroristattacker.) Stridshandlingarna utspelas främst på centralfronten men också på Nordatlanten, där Sovjetunionen genom att överraskande ockupera Island bryter igenom västs kontrollinje SOSUS (Sound Surveillance System) mellan Grönland, Island och United Kingdom (GIUK-gapet) och allvarligt hotar sjöförbindelserna över Atlanten.

Clancys och Bonds stridskildringar präglas av stor sakkunskap och detaljrikedom, man kan anta att de haft god tillgång till insidesinformation. Vilket i sin tur innebär att mycket av det som skildras kan ses som ett budskap till en presumtiv angripare. Ett tydligt sådant är hur NATO hanterar problemet med de spetsnazoperationer som i gråzonen inför det reguljära krigsutbrottet riktas mot dess flygbaser och flygstridskrafter. Hela NATO:s konventionella strategi byggde på att dess flyg skulle undgå bekämpning från marken och att ett tydligt sovjetisk massanfall i luften skulle mötas med ett omedelbart och massivt kontraslag. Men med en sabotageinsats ”före krigsutbrott” skulle angriparen kunna förstöra den strategin.

Emellertid upptäcks planerna för detta ett par dagar i förväg, och när de första sabotagen börjar, inleder NATO ett förebyggande anfall, skjuter ner de sovjetiska radarspaningsplanen över Östeuropa och faller sedan med full kraft över det förblindade sovjetiska frontflyget. Denna grundtanke lånade vi till Garbo, varom mera nedan.

Kännetecknande för upplägget i dessa böcker var den omsorg som lades vid en sammanhängande och detaljerad scenarioteckning för hur kriget uppstod. I båda böckerna var berodde händelseutvecklingen på svagheter i det sovjetiska samhällssystemet som i kriser ledde till att imperiet såg sig tvingat att utnyttja sin enda styrka, den militära, för att hindra ett sammanbrott. Det var alltså inte frågan om någon djävulsplan för världsherravälde.

Upplägget i Operation Garbo

Vi valde samma grundidé för krigsutbrottet som våra litterära förebilder, ett slags sovjetiskt tvångsdrag. Från våra yrkesroller kände vi att vi hade tillräcklig kunskap att skissera en situation med största möjliga stöd i konfliktteori, i tillgänglig kunskap om sovjetiskt strategiskt tänkande och om Sovjetunionens inre problem. Om vi också lyckades skildra överläggningarna i den sovjetiska politiska och militära ledningen realistiskt låter sig inte avgöras. Om det verkar trovärdigt får läsaren bedöma. Insikterna i resonemangen i den svenska regeringen och den amerikanska administrationen vilar på säkrare grund.

Vi bestämde oss för att förlägga krigsutbrottet till början av september 1992. Det gav utrymme för att teckna en händelseutveckling från den första tiden av Glasnost och Perestrojka, då sprickorna i den sovjetiska samhällskroppen började synas och förutsägelser om systemets fall började komma till den desperata situation då regimen såg krig som enda utvägen.

Tidpunkten gav oss också möjlighet att välja vilken regering som skulle agera i kris och krigsutbrott. Det var en intrikat fråga. Det problem vi främst ville åskådliggöra var regeringens tvekan och vacklan inför beslut om att höja beredskapen. Historisk erfarenhet visar att detta är den viktigaste orsaken till att försvararen blir överraskad. Om vi ville göra detta trovärdigt fick det inte framstå som ett partipolitiskt angrepp.

Inte heller när det gällde att skildra konsekvenserna av försvarets vanskötsel ville vi ge socialdemokraterna hela ansvaret. Förvisso hade de huvudansvaret för försvarets nedgång från och med 1968 års försvarsbeslut, men de borgerliga partierna hade inte presterat någon särskilt kraftfull opposition. Och de borgerliga regeringarna efter 1976 hade gjort föga för att reparera skadorna.

Däremot stack vi inte under stol med socialdemokraternas skuld för säkerhetspolitisk förljugenhet och till att livlinan till väst släppts – hur sant det sistnämnda var visste vi inte då – och till att den politiska klyftan till väst vidgats. Vi lät skadeglatt de som i fred fördömde allt tal om NATO vara de som, när kriget brutit ut, högst beskärmade sig över att inte få snabb hjälp.

Det fanns sålunda skäl till att låta en borgerlig regering agera. Det var också trovärdigt i sig

att en oerfaren koalitionsregering skulle få svårt att fatta de ödesdigra besluten. Det innebar dock inte att socialdemokraterna gick fria från skuld; regeringen skulle säkerligen ta hänsyn till risken för kritik från oppositionen. Vi bestämde därför att låta valet 1991 resultera i en borgerlig seger. Det var ett resultat av sovjetiska repressalier i Baltikum och en incident där ett svenskt örlogsfartyg räddade en sovjetisk korvett med lettisk besättning som gjort myteri; därmed ville vi ge socialdemokraterna kritik för deras brist på engagemang för Baltikum. Folkpartiledaren Jens Becker blev statsminister, moderaten Gustaf Berg utrikesminister och centerledaren Torsten Wallin försvarsminister. Becker och Berg var i stort modellerade på dåvarande partiledare, medan Wallin gjordes till en mer traditionell centerpartist än den dåvarande.

I och med krigsutbrottet blev det naturligtvis en samlingsregering med alla partier utom vpk. I regeringens av oro, stress och överansträngning präglade diskussioner fanns det goda möjligheter att beskriva konsekvenserna av att politikerna inte ägnat säkerhetspolitik och försvar särskilt många tankar under de gångna åren. Ett undantag var Gustaf Berg, och han blev i viss mån vårt språkrör för kritik av försummelserna.

I denna typ av bok är det mycket viktigt att avväga eländet. Eftersom syftet är att belysa vår dåliga mentala beredskap för ett överraskande angrepp och försvarets svagheter måste vi misslyckas på väsentliga punkter. Å andra sidan får inte läget utvecklas så hopplöst att man drar slutsatsen att det inte skulle vara någon idé att satsa mer resurser. Det skulle alltså bli lagom mycket katastrofer.

En annan aspekt på detta var att vi hade ambitionen att förklara hur försvaret var tänkt att fungera, genom att olika slags stridskrafter samspelade operativt. Exempelvis genom hur samordnade insatser av ubåtar, ytstridsfartyg, kustartilleri och attackflyg kunde göra det möjligt att komma igenom angriparens skyddsskärm runt landstigningsfartygen och sänka dessa innan de nådde kusten. En sådan samordning var svår redan teoretiskt. Att åstadkomma den i ett läge då vi chockats av överraskningsanfallet var kanske orealistiskt. Vi löste detta dilemma genom att måla upp några situationer då slumpen spelade oss i händerna, och vi fick en temporär och hoppingivande framgång. Där kunde vi också låta enskilda personer i det genomgående galleriet agera och få extra liv i skildringen.

Ett annat problem som vi ville belysa och som krävde vissa framgångar var det som vi – som tidigare nämnts – lånade från Clancy och Bond; hur krigsutbrottet skulle definieras och hur vi skulle undgå att nötas ut med sabotage i "gråzonen" och samtidigt hjälplöst se på hur angriparens styrkor närmade sig, medan rikets politiska och militära ledning förlorade greppet om läget. I motsats till Clancy, som lät NATO:s ledning besluta om det förebyggande angreppet, lät vi enskilda militära chefer, vilkas stridskrafter utsatts för sabotage och ubåtsanfall utgå från att nu var det krig. Ett beslut som vi också måste låta få utdelning.

Så måste man också tänka på underhållningsvärde och försäljningssiffror. En thriller som slutar i hopplöshet säljer inte bra och förfelar sitt syfte. Även om angreppet lyckades i starten och katastrofer radades upp måste det finnas en strimma av hopp. Härvidlag hade vi en resurs att balansera läget med, som dessutom var en av kärnpunkterna i hela projektet: den eventuella hjälpen utifrån, den faktor på vilket hela försvaret vilade. Även den eventualiteten måste balanseras. En viktig poäng var ju att Sovjetunionen lagt upp sitt angrepp för att undvika konfrontation med NATO-stridskrafter, så att man skulle ta Sverige innan väst hunnit reagera. Vi ville också visa på hur vår försummelse att hålla livlinan intakt riskerade att hämna sig.

Det föll sig därför naturligt att bryta handlingen innan den amerikanske presidenten tillkännagav sitt beslut om hur han skulle svara på de svenska nödroppen. Det borde vara det mest tankeväckande slutet.

Varför anonymitet?

Det skall väl erkännas att huvudorsaken till anonymiteten var en viss försiktighet, man kanske till och med skall säga rädsla. För den som inte upplevt denna tidsperiod är det svårt att föreställa sig hur lågt i tak det var i den säkerhetspolitiska debatten. Den tidigare skildrade debattstormen efter UD-tjänstemannens promemoria var visserligen rätt uppfriskande, men vi ville nu att uppmärksamheten skulle riktas mot boken, inte mot författarna och våra yrkesroller.

Och så fanns förstås den tänkbara "Balderssoneffekten", en spekulatio n som lyckades. Det blev en mängd spekulationer i kolumner och skvallerspalter.

Efter publiceringen och det mottagande boken fick såg vi att det varit riktigt att skriva under pseudonym. Det belyses tydligt i nedanstående brev som Bo Hugemark skrev till Mats Johansson, som framkastat att man kanske skulle bryta anonymiteten på Bokmässan.

Broder,

Jag har funderat på frågan om eventuellt "brytande" av Harry Winters anonymitet. Jag tycker inte att det bör ske, av följande skäl:

(1) Det skulle göra pseudonymen praktiskt taget oanvändbar i fortsättningen. Mycket – och många som jag tillfrågat – talar för att det bör skrivas en del 2 tämligen snart. Att göra det under en pseudonym som öppet avslöjats skulle verka konstigt, och samma gäller om man skulle åsätta den riktiga författarnamn. Det finns också en del andra tänkbara

thrillermotiv som är av den arten att författarnas identitet inte bör avslöjas formellt. (Lars kan säga mer om detta.)

(2) Ett avslöjande skulle leda till att det ställdes en hel del frågor om vår syn på det ena eller andra förhållandet, hur man skall tolka den eller den passusen etcetera. Boken lämnar på många punkter dörren öppen för olika tolkningar, bland annat genom att orden läggs i munnen på dess personer. Detta är idealet för en bok som vill väcka debatt. Man kan ju se hur olika recensenter tagit fasta på olika budskap. Om vi tvingades precisera vår egen syn finns alltid chansen för de negativa krafterna att stämpla boken som en ensidig partsinlaga och därigenom slippa debattera huvudbudskapet. Eftersom vi förmodligen har en del olika uppfattningar inbördes finns också risken att spela ut dessa mot varandra, vilket vore förödande för bokens trovärdighet. Jag upplevde något av dessa problem både när jag läste Ritva Rönnbergs artikel i Aftonbladet, där hon återgav en del tolkningar av bokens budskap, och när jag försökte formulera intervjusvar på Kvällsposten-intervjun. Det kändes som otillbörliga förenklingar; boken borde få tala för sig själv och inte kondenseras till några rader i en tidningsartikel. Om vi dessutom gjorde sådana uttalanden i egna namn skulle bokens förmåga att egga fantasin försvinna; det bleve ett rent debattinlägg.

(3) För mig är den offentliga hemligheten den bästa av världar. Folk inom försvaret vet att jag är en av författarna, och det är, vågar jag påstå, säljande. Samtidigt gör "anonymiteten" att jag kan bibehålla alla väsentliga kontakter som ger mig den insyn i skeendena som behövs för att kunna fortsätta verka i försvarsdebatten i olika former. Anonymiteten är också ett visst skydd, åtminstone formellt skydd för de nära vänner som hjälpt till med sakgranskning eller skrivit positiva recensioner; de sistnämnda skulle eljest riskera att anklagas för vänskapskorruption. Det finns säkert andra bra sätt att väcka uppseende på Bokmässan.

Med vänlig hälsning

Bo Hugemark

Hur vi gick till verket

”Det finns bara ett sätt att skriva en bok, och det är att sätta igång och skriva en bok”, yttrade Mats Johansson en gång. Det var vad också vi tidigt insåg. Det var inte någon idé att sitta och skriva en detaljerad synopsis, en väv med alla trådar utlagda och hoptvinnade. Efter att ha blivit eniga om våra viktigare budskap, och ovan nämnda avvägningar, gjorde vi en mycket grov skiss över händelseförloppet och fördelade de olika miljöerna. Det gav sig enkelt, utifrån våra olika kompetenser.

Christiansson som var väl förtrogen med det politiska livet, både som journalist och informatör i den tidigare borgerliga regeringen skulle skildra överväganden och beslut i regeringen. Dörfer som var en av våra främsta kännare av framför allt amerikansk säkerhetspolitik och strategi skulle beskriva västs reaktioner på den uppseglande krisen och angreppet på Sverige. Hugemark som under många år varit strategilärare på Militärhögskolan och dessutom medverkat i säkerhetspolitiska/strategiska FOA-projekt om angreppsfall mot Sverige och om Europakrig skulle dels beskriva de sovjetiska överväganden som ledde till kriget, dels skildra de militära krigshändelserna. Bojerud skrev bland annat om lokalförsvaret på Arlanda och (i del III) om befrielsen av Stockholm. Några helt strikta gränser mellan områdena fanns inte, utan vi hade möjlighet att tillfoga saker i varandras revir.

Det var givetvis nödvändigt att tillfråga utomstående sakkunskap. Exempelvis var Hugemark förtrogen med arméproblemen och kompetent att beskriva de operativa förloppen samt olika stridskrafterns roll i dessa, men behövde kolla med marin- och flygexperter om sådant som taktik, vapenprestanda, orderuttryck etcetera.

Vi rådfrågade också Chefen för Försvarsstabens informationsavdelning, HG Wessberg, om huruvida vi kommit för nära kvalificerad hemlig information, till exempel om den högsta militära ledningen i krig. Jo, nära men inte för nära.

När vi väl kommit igång fick handlingen egen rörelseenergi. Personer som introducerades i olika miljöer började leva sitt eget liv och propsa på fortsatta roller. Främst gällde det naturligtvis flygöverstelöjtnanten Nils Öhman och hans älskarinna Katarina Larsson, vilkas segeläventyr inledde boken. Deras möjliga senare roller gav hållpunkter för skildringen av krigsförloppet.

Arbetet fortskred så genom ömsesidig delgivning av texter, infogande av dem i ett allt tydligare mönster och förslag till nya och kompletterande delar.

Vi har fått en del förundrade kommentarer över hur det varit möjligt för flera författare att skriva en så enhetlig text. Svaret är att texten alls inte är enhetlig. En del putsning har väl skett, men förklaringen till att den uppfattas som enhetlig är att vi författare skildrat olika miljöer där texten i mycket stor utsträckning bestått av dialoger eller föredragningar.

Varför det blev Garbo II och III?

Tanken på en fortsättning började nog dyka upp under arbetets gång, i och med att vi själva såg den strategiska bilden konkret. Det var frestande att få se både vad som skulle hända de enskilda personerna och hur kriget skulle kunna utvecklas. Men vad som fällde avgörandet var säkert försäljningsframgångarna i kombination med önskemål från läsekreten om en fortsättning.

Att få variation i händelseförloppet och samtidigt bibehålla våra budskap var inget problem; läget i slutet av del I hade aktualiserat många intrikata frågor. Först givetvis amerikanske presidentens beslut om vilken hjälp som skulle ges till Sverige och som en konsekvens därav samverkan med Norge. Vidare ville vi bryta ytterligare ett tabu i den säkerhetspolitiska debatten: betydelsen för Sveriges försvar av Finlands kamp och vårt ansvar och våra möjligheter att hjälpa Finland. Sistnämnda var något som varit ännu mer tabubelagt än väpnad hjälp till Sverige. Men i ett läge då Sverige och Finland samtidigt angreps var det enligt vår uppfattning orimligt att låta försvarsstriden begränsas av fredstida gränser. Beslutet om hjälp till Finland gav prima stoff för motsättningar i samlingsregeringen.

Andra frågor som aktualiserades var befolkningens och ockupantens upplevelser av ockupationen och effekten av terrorbombning mot civila mål. Sedan del I kommit ut hade Kuwaitkriget utkämpats, och det var en pedagogisk poäng att anknyta till de bilder vi fått av hur flyganfallen drabbat de irakiska fordonsköerna på ”dödens väg” – här omsatt till massakrer på flyende civilbefolkning i Närke.

Det gav naturligt stoff till beskrivning av sviktande motståndsvilja hos regeringsmedlemmar och stormiga diskussioner.

Vi lät angriparen få svårigheter att behålla anfallstempot. En del svenska motanfall fick framgång. Angriparen proklamerade ensidig vapenvila, med tanken att det skulle få den krigströtta regeringen att gå med på förhandlingar som skulle ge tid för att föra fram sovjetiska förstärkningar. En krigslist som nästan lyckades.

Vår avsikt var att denna del skulle vara den sista och gav den undertiteln Slutet. Det gällde alltså att få till stånd en positiv utgång på kort tid. En total befrielse av Sverige skulle rimligen vara ett långt och komplicerat händelseförlopp. Vi valde därför att låta Förenta staterna göra en maktdemonstration genom att återta nyckelområdet i Östersjön – Gotland – vilket ledde till ett nytt vapenstillestånd.

När Slutet kommit ut hade muren fallit och upplösningsprocessen i Sovjetunionen, i synnerhet de baltiska staternas frihetskamp, hade accelererat. Eftersom det var dessa tendenser som spelade en avgörande roll i förspelet till kriget, blev frestelsen stor att skriva en tredje del där detta också kom att avgöra kriget. Eftersom titeln Slutet var förbrukad valde

vi Upplösningen till undertitel, dubbeltydigt syftande på upplösningen av intrigen och upplösningen av Sovjetimperiet. Härmed slöts cirkeln: den upplösning som hökarna i Kreml velat bromsa genom Operation Garbo beseglade Sovjetunionens öde.

Här kunde vi nu behandla ytterligare frågor; hur befrielseörelser kunde komma igång spontant genom initiativ på låg nivå, angriparens ökande desperation och försök att med begränsad insats av massförstörelsevapen nå avgörande. Samt, framför allt, nästa stora fråga för den svenska ledningen: Skall vi understödja de baltiska staternas och revolterande ryska förbandens frihetskamp? Härmed var alla tabun i svensk debatt brutna.

En liten detalj må uppmärksammas. Samtliga tre böcker inleddes med samma ord fast med helt olika innebörd: "Satan, vindomslag! Nils Öhman for upp ur kojen ..."; "Vindomslag! Nils Öhman tjöt av triumf ..."; "Vindomslag? Nils Öhman kunde inte hålla tillbaka sitt förvånade utrop ...". Det visar på att bokens personer alltmer bestämde handlingen.

Verkliga modeller?

Frågan om verkliga förebilder för bokens personer har ofta ställts. På omslaget till första delen fanns följande text:

Detta är inte en nyckelroman. Boken skildrar företeelser, inte enskilda personer. Om någon tror att han känner igen sig, är han eller hon offer för förföljelsemani, önsketänkande eller slumpen.

Det var naturligtvis inte helt sant. Det var både oundvikligt och önskvärt att det fanns drag ur verkligheten även hos personerna. Nu kan det sägas: De ledande regeringsmedlemmarna har som nämnts många drag hämtade ur verkligheten. Flera av de agerande i NATO och USA är också naturtroget modellerade.

Överbefälhavaren och hans ställföreträdare, flygvapenchefen, har inte tecknats med särskilt tydliga personegenskaper, men när vi skrev hade vi bilderna av Bengt Gustafsson och Sven-Olof Olson på näthinnan. Vad beträffar övriga personer i högkvarteret fanns, särskilt beträffande mindre briljanta inlägg, en del förebilder som här ej skall namnges.

Den vanligaste nyfikna frågan handlade om eventuella förebilder för förrädarna i de högsta politiska och militära ledningarna. Här måste vi göra alla besvikna: några förebilder fanns inte. Däremot ansåg vi att det inte var osannolikt att de kunde finnas i verkligheten och svara upp mot Tom Clancys devis att man för att förråda sitt land först måste förråda de människor som litade på en, alltså framstå som helt oförvitlig. Generalmajoren Sixten Nöjd kom därför till sin officiella personlighet att likna många armégeneraler. För att

inte kasta misstankar på verkliga personer lät vi Nöjdh agera i en position, chef för incidentkommandot, som aldrig funnits. Det passade dessutom bra för att ge en dramatisk förklaring till varför ubåtsjakterna alltid misslyckades.

Bland militärer på fältet som i viss mån haft levande modeller kan nämnas: cykelskyttebataljonchefen Harald Viktorsson (Stellan Bojerud); kommandanten i Boden, översten av 1. graden Segerstedt (Sven Skeppstedt); Gävles befriare major Robert Ingemarsson (Ingemar Robertson); försvarsområdesbefälhavaren i Örebro, översten av 1. graden Nils Sterner (Einar Lyth); chefen för Närkebrigaden, överste Per Fjällström (Pelle Mohlin); fartygschefen på kustkorvetten HMS Stockholm, kommendörkapten Gustav Näsström (Göran Frisk); reservofficeren, professorn i teologi och exegetik, Reuterholm (Harald Riesenfeld) samt Stockholms befriare, pensionerade översten av 1. graden Einar Sehlberg (Bengt Selander).

Främst av personer med verklig förebild framstod dock pensionerade generalmajoren Maximilian Stenberg (Claës Skoglund), återkallad i tjänst för att som armékårchef samordna operationerna i Svealand, senare även samverkansofficer i Estland. Skoglund, som avled våren 2008 vid 92 års ålder, är tämligen troget tecknad. Skildringen av Stenberg skall ses som ett äreminne över den mest outtröttliga av militära försvarsdebattörer.

Mottagandet

Den av TIMBRO i samverkan med författarna väl föreberedda lanseringen resulterade i att en alltför liten första tryckning snabbt sålde slut och det gick nervpirrande veckor innan efterfrågan kunde mötas.

Det blev en rik skörd av recensioner. De var naturligtvis mycket blandade, beroende på sådant som partipolitisk hemvist och inställning till försvaret. En del var mycket positiva till såväl budskap som form, andra talade om svag personteckning och pojkbokskaraktär, andra åter om rysskräck och sovjethat. Ibland undrade man om recensenten läst boken. Som när en recensent talade om scener som i själva verket förekom i den tidigare utgivna *Anfall mot Sverige*, av pseudonymen Sune Andersson, en bok som beskrev det konspiratoriska blixtagrepp som Harry Winter inte trodde på.

Intressant är att notera att det skrevs flera seriöst resonerande recensioner i Norge på temat om vad det svenska försvarets svagheter betydde för Norges ”ryggstöd”, en fråga som börjat dyka upp i den norska debatten. Som ett exempel kan nämnas att den finländske forskaren Tomas Ries, då verksam i Norge, i dag direktör för Utrikespolitiska Institutet i Stockholm, i en artikel i Norsk Militært Tidsskrift skrev att *Operation Garbo* var ”antageligen det mest spännande, upprörande og relevanta som skrivits på 80-talet om Sveriges sä-

kerhetspolitik”. *Operation Garbo I* kom också att översättas till norska. Tyvärr skedde inte detta med de följande delarna; i del två skildras bland annat svensk-norska förhandlingar om bistånd och norska F-16-plans med jubel mottagna anfall i Bodenområdet.

Böckerna såldes i stora upplagor. Även efterföljarna *Operation Narva* och *Operation Poltava* blev försäljningsframgångar.

Bokens effekt på den säkerhets- och försvarspolitiska debatten är svår att bedöma. Den omvände väl inte dem som var negativa till försvaret eller ansåg att allt stod väl till med det. Men för försvarspositiva och anställda inom försvaret blev den nog till hjälp med att reda ut problem och sortera argumenten. En sak som förre ÖB Bengt Gustafsson pekat på är att medvetandet väcktes om förekomsten av spetsnazförbanden.

Nu kom eventuella effekter inte att spela så stor roll: det kalla kriget och det möjliga krigshotet mot Sverige upphörde under bokprojektets gång. Dedikationen i del III uttalar tanken att med alla sina brister kanske det svenska försvaret ändå väsentligt bidragit till vår säkerhet:

Denna bok tillägnas alla de goda människor som med sina modiga handlingar gjort att upplösningen i verkligheten blev mycket bättre än i denna bok ... hoppas jag.

Harry Winter

Aktuell i dag?

Har Garboserien någon bäring på dagens situation? Böckerna kan ses som en dokumentation av bedömningar, stämningar och reaktioner i slutet av det kalla kriget. Starkt subjektiv förvisso, men ändå – om man får döma efter mottagande och försäljningssiffror – representativ för många försvarsvänner på den tiden. I dag kan serien kanske vara till hjälp för äldre generationer att för de yngre levandegöra det svenska totalförsvaret och försvarsmakten. Och historisk kunskap kan vara till hjälp när man skall förstå samtiden och lösa nutida problem.

Inte så att historien upprepar sig. Vi upplever inte i dag en sådan konfrontation mellan två maktblock som under det kalla kriget. Vårt försvar i dag kan inte dimensioneras efter en hotbild à la Garbo. Men några tankar om dagens politiska situation kan den väcka, och några allmängiltiga fenomen kan den belysa.

Upplösningen i *Operation Garbo III* berodde i hög grad på att goda krafter segrade i Ryssland. Bokens utgivning sammanföll i tiden med Sovjetunionens verkliga upplösning

och Jeltsins seger. Det återspeglas i bokens epilög, där vi lät Harry Winter spårlöst försvinna i Moskva, dit han rest för en sista putsning av manus.

Sedan dess har filmen så att säga börjat vevas baklänges och Harry Winter återkom 1993 och 1996 med *Operation Narva* och *Operation Poltava*, där reaktionära krafter i Ryssland försökte återställa imperiet.

I dag ser vi en regim i Ryssland som uppenbarligen ser nostalgiskt tillbaka på det gamla imperiet. Vladimir Putin har betecknat Sovjetunionens upplösning som 1900-talets största geopolitiska katastrof. Grannländer utsätts för hårt politiskt tryck, i fallet Georgien öppet väpnat angrepp. Krigsmakten rustas upp. Visserligen kan vi se kommande ekonomiska och sociala problem i Ryssland, men det är inte givet att detta gör landet fredligare. Garboscenariot innebar att en hårt pressad regim tillgrip sin enda styrka, den militära. Man kan notera att den ryska regimen själv under 1990-talet ofta försökte skrämma omvärlden med att framhäva sin politiska instabilitet och risken för revanschistiska krafter. Det finns också en tendens i dagens Ryssland att skylla inre problem på ondskefulla utländska konspirationer. Som sagt: inget nytt Sovjet, men en nation som finns anledning att se upp med.

De viktigaste allmängiltiga lärdomarna från Garboserien handlar om orsakerna till vår otillräckliga beredskap mot ett angrepp. Den mest grundläggande orsaken är ”mirror-imaging”; benägenheten att tro att motparten resonerar som vi, att han har samma grundvärderingar, bedömer läget lika, ser på risker och chanser som vi. Man tror exempelvis att angriparen har att välja mellan fred och krig, medan denne bedömer att alternativen är att angripa eller angripas. Man brukar använda uttrycket ”rationalitetsfällan”. Beklagligt nog faller ofta de som skall varna för faran, underrättelseexperterna, själva i den. På sidan 28 i *Garbo III* belyses detta i ett gräl mellan operationsledaren och underrättelsechefen.

Ett närliggande problem är föreställningen om en nådatid under vilken vi hinner höja beredskapen. Under huvuddelen av det kalla kriget hade vi, som nämnts, föreställningen om en lång politisk och militär förvarning, tillräcklig för att mobilisera (någon vecka), ibland också för att komplettera utbildningen (någon månad) eller skaffa materiel och bygga befästningar (något år). Haken i detta är att man förmodligen inte kommer att märka när klockan för nådatiden börjar ticka. Frestelsen att se godartade förklaringar och rädslan för att verka alarmistisk och att provocera är starkt återhållande faktorer.

Under 1990-talet blev det en etablerad sanning att ett militärt angrepp mot Sverige inte kunde ske på åtminstone tio år. Den tesen, liknande britternas ”no war in ten years” under mellankrigstiden, rullades utan kommentarer framåt varje år. Något försök att analysera vilka händelser som skulle indikera att klockan startat gjordes inte. I dag kan vi se att tiden kan ha runnit ut, inte för storstilade angrepp på Sverige, men för aggressioner i Östersjöområdet som vi skulle kunna bli indragna i.

När media och svenskar i gemen uppmärksammar det svenska försvaret i dag ställs i regel den tämligen okunniga frågan: Kan vi försvara oss? Frågan är fel på minst två sätt. För det första för att vi aldrig kunnat det på egen hand. Vi har alltid varit beroende av hjälp utifrån, och *Operation Garbo* kan vara en illustration till detta och till de risker vi tar om vi inte i förväg skaffar oss trovärdiga garantier och gör handfasta förberedelser för att kunna få hjälp. För det andra för att de mest närliggande tänkbara krigssituationerna inte handlar om ett stort angrepp mot enbart svenskt territorium. Redan i *Operation Garbo* var det givet att Sverige och Finland blev vapenbröder. Nu har de baltiska staterna tillkommit som länder vilkas öden berör oss. Och Försvarsberedningens senaste betänkande innehåller dessa, i detta sammanhang, förpliktigande ord:

Sverige kommer inte att förhålla sig passivt om en katastrof eller ett angrepp skulle drabba ett annat medlemsland eller nordiskt land. Vi förväntar oss att dessa länder agerar på samma sätt om Sverige drabbas ...Det innebär att Sverige kan bidra med militärt stöd vid kris- och konfliktsituationer. Vi ska kunna och vilja hjälpa varandra i händelse av olyckor, kriser eller konflikter och med relevanta förmågor. Sverige ska mot denna bakgrund både ha förmåga att ta emot och ge militärt stöd.

I *Operation Garbo* var det den hårdnackade väststödda svensk-finska kampen som gav de baltiska staterna tillfälle att resa sig, och deras frihetskamp gav till slut de avgörande slagen mot det fallfärdiga imperiet.

I dag kan ett öppet säkerhetspolitiskt försvarssamarbete runt Östersjön, inom ramen för EU och NATO, förhoppningsvis avskräcka alla försök att återställa imperiet.

TIMBRO MEDIEINSTITUT KUNGSGATAN 60, BOX 3037, 103 61 STOCKHOLM
TEL 08 587 898 00, WWW.TIMBRO.SE